

ZORICA STIPETIĆ

Smisao Keršovanijevih teza o hrvatskoj povijesti

Otokar Keršovani, Povijest Hrvata, izd. O. Keršovani, Rijeka 1971, str. 219.

Jugoslavenski intelektualci marksisti stvarali su između dva svjetska rata u teškim uvjetima što su ponekad postajali nesavladivi kad je valjalo objaviti napisane radove. Pa ipak, svjesna značenja njihova rada, KP je često uz podršku pojedinih grupa napredne javnosti poduzimala sve moguće napore da se marksistička misao objavljuje i širi. A kad to ne bi uspjelo u zakonom dozvoljenim oblicima komunikacije, marksistička misao živjela je svojim punim smislom i na uskom prostoru ilegalnosti. Upravo takva bila je sudbina velikog dijela Keršovanijevih rukopisa. Sudbina misli u pokretu bila je sudbina i samoga pokreta. Kako da se onda opravdamo što je prošlo više od četvrtine stoljeća pobjede temeljne Keršovanijeve ideje pa da do šire javnosti dospije njegovo u mnogo čemu najznačajnije djelo, njegova Povijest Hrvata, zbog svojeg oblika, uobičajeno nazivana Teze o hrvatskoj povijesti.¹ Za to je vrijeme ono i dalje djelovalo kao da je još uvijek bilo u ilegali, fragmentarno štampano u NOB-u, a služilo je i prvih poratnih godina u partijskim školama. Tezama su se koristili i historičari, premda nisu uvijek citirali izvor.

Tako se omogućila stanovita dvosmislenost u pitanju zašto se Teze ne objavljuju, ili, kad je to napokon učinjeno u ljeto 1971. godine, davanju nekoga posebnog značenja tom trenutku objavljivanja, što nije nikako bilo opravdano sadržajem Keršovanijeva djela.

Ne umanjujući zasluge izdavačke kuće, koja nosi autorovo ime, što su Teze objavljene (uostalom kao prvi njegov rukopis u toj kući) valja reći da oblik prezentacije ne može potpuno zadovoljiti opravdane i općeprihvaćene zahtjeve pri objavljivanju rukopisa takvog karaktera. Premda se u načelu slažem s uvodnom bilješkom izdavača kako Teze treba prihvatiti kao *izvor*, držim da upravo takvo poimanje obavezuje znanstveni aparat. Ponajprije je bila neophodna popratna rasprava koja bi objasnila

¹ Izvorni rukopis teza do sada nije pronađen. U različitim prijepisima (od kojih je onaj pohranjen u Arhivu za radnički pokret, u Beogradu, redigirao Keršovani) nalaze se i različiti naslovi kao »Hrvatska historija« »Povijest Hrvatske« i »Hrvatska povijest«. Izdavač je sam odlučio da ediciju nazove »Povijest Hrvata«. Rukopis je nastao na robiji tridesetih godina i obuhvaća zbiivanje do prosinca 1938. godine. Oblik teza bio je jedini koji je bilo moguće realizirati u uvjetima robije bez istraživačkog rada na izvorima. Keršovani se spremao da teze razradi nakon izlaska iz zatvora, u veljači 1940, ali za to nije više bilo vremena. Uskoro je ponovo uhapšen i strijeljan 9. srpnja 1941. godine.

i autora, i vrijeme, i smisao djela. Isto je tako bilo potrebno tekst opskrbiti komentarom. Bez toga su Teze današnjem čitaocu ponegdje nerazumljive a edicija nepotpuna. Također sam uvjeren da likovna oprema otmotnice i unutrašnje strane korica doista nije primjerena duhu Keršovanijeva djela a promjenu naslova držim nekorektnom. Valja međutim istaknuti rigoroznu redakciju teksta koju je obavio Leopold Kobsa, dodavši bibliografiju literature kojom se služio Keršovani.

Objavljivanje Povijesti Hrvata prilika je koja potiče pitanje posjeduje li djelo samo vrijednost izvora — što dakako nije malo, ali je češće pravilo nego izuzetak — ili je više od dokumenta, možda živa i poticajna misao? Smatram da se ovdje radi o obje kvalitete: Teze su svojom temeljnom usmjerenošću da izreknu sudove o prošlosti i suvremenosti, kao i da objasne projektiranu budućnost, doista prije svega *izraz vremena*. Stoga nas zanima interpretacija, odnosno polazište, obrazloženost i smisao sudova. Lako je pronaći niz štovišie ključnih ocjena koje su izdržale vrijeme i teško je odoljeti a da se barem neke ovom prilikom ne spomenu. Međutim, Teze pružaju više, i to *metodom i duhom izlaganja*. U tih stotinu i dvadeset tiskanih stranica sadržana je prva cjelovita hrvatska marksistička koncepcija povijesti. Ta koncepcija obuhvaća povijest Hrvata na njihovom etničkom prostoru od doseljenja do suvremenih dana (kraj 1938. god.), i to u socio-političkoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi.² Čak i u nepotpunom obliku, ta zamisao, pa i metoda, neostvarena je dosad u našoj historiografiji. Tako je otvorena mogućnost da se na Tezama dalje gradi, da se u njima naznačeni problemi do kraja domisle u naporu ka jednoj budućoj marksističkoj, društvenoj povijesti Hrvata. Time Teze prekoračuju svoje i traju još uvijek kao *izazov našem vremenu*.

Od marksizma Keršovani je usvojio filozofsko-povijesne kategorije kao pojmovne sheme i instrumentarij pri interpretaciji i sudovima o pokretačkim snagama, o zakonitosti i smislu povijesnog zbivanja. U njima je našao oslonac težnji da jedinstveno i cjelovito izloži historijsko kretanje. Ali ne samo to: prihvatanje marksizma nije samo pitanje intelektualnog opredjeljenja, nije to bilo nikad, a pogotovo ne u stvarnosti međuratne Jugoslavije. Marksizam je teorija revolucije pa stoga svojom konkretnom političkom sadržinom obavezuje i na konkretne političke zadatke. Obje te dimenzije prisutne su u Tezama; prva u nastojanju da se kritikom i nadvladavanjem građanskog mišljenja dosegne cjelovita i objektivna interpretacija hrvatske povijesti, a, druga, da se tom poviješću polučie određeni politički ciljevi.

U temeljima marksističke teorije stoji misao o historijskoj zakonitosti pa odatle i upućenost marksista na povijest. Izgradnja povijesne svijesti za njih je značajan idejni zadatak. Za marksiste u Hrvatskoj, primjerena interpretacija povijesti postaje uz to i akutni praktično-politički zahtjev. U prvom redu zbog toga što tada u Hrvatskoj još djeluje proces formiranja nacionalne svijesti, pri čemu je tradicionalno istaknutu funkciju imala interpretacija povijesti s različitim idejno-političkim motivacijama i argu-

² Teze Povijesti Hrvata sadrže sedam tema, odnosno poglavlja: Prva tema, do 1102. godine; druga tema, od 1102. do 1526; treća tema od 1526. do 1790; četvrta tema od 1790. do 1860; peta tema od 1860. do 1903; šesta tema od 1903. do 1918. i sedma tema od 1918. do 1938. godine.

mentacijama, a zbiva se u općoj društvenoj krizi koju znatnim dijelom prouzrokuje i neriješeno nacionalno pitanje. Građanske stranke apsolutizirale su i umnogome krivotvorile smisao nacionalnog pitanja predstavljajući se kao jedini istinski borac za njegovo rješenje. Istodobno, Komunistička je partija skupo plaćala svoje relativno kratkotrajno neshvaćanje toga problema. Komunisti su već oko sredine dvadesetih godina i u tom pogledu zastupali radikalnije pozicije od najznačajnijih građanskih stranaka, ali zbog režima, i još više zbog zajedničkih interesa opozicije, komunistički stavovi slabo su dopirali do šire javnosti. Našavši se izolirana od društva, KP samokritički preispituje svoju nerealanu i pogrešnu politiku prema nacionalnom i seljačkom pitanju, odnosu prema kulturnoj baštini, pitanju savezništva i dr. Stvaranje realne političke taktike postaje osnovni zadatak pokreta. Premda je to značilo jedinu ispravnu orijentaciju, zapravo osiguranje same egzistencije Partije i pretpostavku za oživljavanje pokreta, realna politika otvara i mogućnosti pragmatizma što može ponekad zamagliti i temeljni cilj. Oko polovice tridesetih godina KPJ pronalazi povijesnoj situaciji primjerene osnovne oblike i sadržaje rada, i u tome procesu dolazi i do osnivanja KPH. Jedan od najvažnijih zadataka bio je objasniti KPH kao autentično hrvatsku, avangardnu društvenu snagu čija je projekcija rješenja društvene krize daleko od kompromisnosti građanskih stranaka. Kako je proces oživljavanja i jačanja KP tekao istodobno s ekspanzijom HSS-a, u okviru nastojanja Partije za sporazumom s građanskom opozicijom na platformi Narodne fronte, to su i elementi takve politike prisutni u pretežnoj intelektualnoj produkciji naših komunista toga vremena, pa i u Keršovanijevim Tezama.

Usmjeren ocjenom Partije da uskoro mora doći do značajnih političkih promjena, Keršovani je pokušao odgovoriti na pitanje tko smo, gdje smo i kakve su nam povijesne alternative moguće. Tumačeći hrvatsku povijest kao trajnu borbu za nacionalni integritet i afirmaciju i za klasno oslobođenje, izvlačio je »iskustva i pouke«. Inzistirajući na njima želio je objasniti razvojno-povijesnu ograničenost građanske klase, pa prema tome i mogućnost njene politike. Dokazujući to, Keršovani obraća naročitu pažnju na ono što smatra da je konstituiralo hrvatsku nacionalnu svijest, na pokretačke socijalne snage, na revolucionarne uspone i izdajstva nacionalnih interesa od vladajućih struktura. Time dokazuje kako je politika Komunističke partije pokrenuta istinskim nacionalnim interesima a njen program povijesni nalog. Stoga je od velike važnosti što Keršovani ugrađuje povijest radničkog pokreta u nacionalnu povijest čime ističe njenu pravu funkciju.

Marksist Keršovani naglašava da će objektivnu povijest napisati historičari što će pripadati društvu koje neće izražavati parcijalne interese, a dotle se za takvo društvo treba boriti. Ovdje on započinje time što je kritičan prema vladajućim tendencijama u hrvatskoj historiografiji, ukazujući na njenu društvenu determiniranost, i, dakako, naročito je polemičan prema različitim tumačenjima povijesti koje desničarima služe za propagiranje mračnih političkih ciljeva. Keršovani naznačuje ideološko-političke supstrate u interpretacijama društvenih nauka i publicistike. Osobito je oštar kad spominje teorije o nadređenosti pojedinih rasa, o gotskom porijeklu Hrvata, genezi hrvatske države i koncepcijama o izuzetnoj državotvor-

nosti izabranih naroda, o neznanstvenom tumačenju porijekla krvnih zadruga i funkcija zadružnog i plemenskoga društvenog tipa. Sve te zamisli dovodi u vezu s određenim političkim doktrinama kao izrazu određenog interesa.

Ponegdje Keršovanijev sud zazvuči shematski i suviše odrješito. Ali se pri tom valja podsjetiti da je to značajka svih teza, a svoje je tvrdnje obrazlagao detaljnije u nizu tekstova, od kojih je znatan dio sačuvan tek fragmentarno i samo u arhivu. Iako oblik teza nalaže krajnje sintetičan postupak, Keršovani je očitovao izuzetan raspon interesa. Primjerice, u njegovom tumačenju povijesni je roman 19. stoljeća podjednako indikativan za dijagnozu društva kao i »čiste« ideologije, ekonomske razine, profilacija inteligencije, djelatnosti crkve itd. Ili, jačanje srpske nacionalne svijesti u Hrvatskoj u dijalektičkom je odnosu prema hrvatskoj svijesti. Ocjenjujući prijelomne trenutke u hrvatskoj povijesti, Keršovani je izrekao niz zanimljivih sudova. Navodimo neke karakteristične: »Godina 1102. ostaje u hrvatskoj povijesti zabilježena kao prvi, ali ne i zadnji primjer *kako vladajući sloj prodaje nacionalnu i državnu samostalnost po cijenu održanja svojih klasnih privilegija*« (str. 16, podvukao O.K.). Ili o čestoj temi apologije nacionalnih feudalaca: »Težnjama moćnih feudalnih dinastija toga doba (Šubića, Frankopana, Celjskih grofova, Lige itd.) da se učine samostalnim ne smije se pripisivati nacionalno-ideološki ili čak jugoslavenski karakter. Ali da su ta nastojanja urodila konačnim uspjehom, to jest potpunim otcjepljenjem, to bi bilo *objektivno* značilo obnovu nacionalnih država [...] Ipak, u tadašnjem sklopu događaja ova nastojanja nisu bila progresivna, jer su objektivni interesi civilizacije i njenog razvitka tražili da se u Podunavlju i izradi velika i snažna državna zajednica kao brana pred Turcima i kao garant bržeg kapitalističkog razvitka« (str. 30). Keršovanijeve ocjene feudalnih i seljačkih buna, neshvaćanja feudalnog sabora značenja narodnog jezika, karaktera ilirskog pokreta, god. 1903, napredne i nacionalističke omladine, vitalnosti nacionalne kulture — u osnovi su točne. Iako ne revidira Marksovu ocjenu o držanju Hrvata prema mađarskoj revoluciji 1884. godine, ipak objašnjava okolnosti koje su to uvjetovale. Istodobno uočava složenost i proturječnost motiva opredjeljivanja, ponegdje nadmašujući dotadašnje interpretacije. Njegove analize — stratifikacije socijalnih slojeva, uloge inteligencije, strukture seljaštva, profilacije malogradanstva — sve su lucidna a često i pionirska traganja. Stimulativno djeluju i Keršovanijeve analize idejno-političkih tendencija u kulturi. Nadalje, osobitu pažnju posvećuje Starčeviću, pravilno uočavajući njegov velik udio u formiranju nacionalne svijesti, analizirajući doseg njegovog utjecaja. Međutim, jugoslavenskoj ideji, kao alternativni Starčevićevih ideja, nije posvetio primjerenu pažnju. Ali, smatrajući neke stare tendencije još aktualnim, inzistira na iskustvu koje svjedoči o »varljivosti iluzija o pomoći tuđih reakcionarnih, pa i liberalnih režima« (str. 84).

Suvremeno gledanje unekoliko zamućuje njegov pogled na povijesno značenje osnutka i razvoja Socijaldemokratske stranke. S jedne strane, Keršovani precjenjuje realnu političku težinu te stranke, koja po njemu ima sve do 1941. vodeću ulogu u borbi za ustavnost i demokratizaciju te za nacionalnu slobodu, a s druge inzistira na jazu između oportunističkog vodstva

i revolucionarne radničke mase. Danas se, međutim, može ocijeniti da je opća nerazvijenost društva determinirala skromniju funkciju i vodstva i stranke u cjelini, iako je istina da su najradikalniji zahtjevi doista dolazili iz SD stranke. Kako pak prolazi radnički pokret u savezništvu sa građanskim strankama, Keršovani također pokazuje.

Najzanimljivijim dijelovima teksta pripada posljednja, VII glava. Ona je i najobimnija, obuhvaćajući više od trećine ukupnog broja stranica. Iako se može govoriti o relativno visokom stupnju koherentnosti koncepcije teza, ipak je ovo poglavlje tumačenja suvremenosti najbogatije analizama i činjenicama, što dakako i sama materija zahtijeva. Jedva da se kod drugih autora mogu naći tako bogata opažanja o hrvatskom društvu. Zanimljivo je da je temeljna kronologija toga razdoblja identična onoj koju prihvaća današnja historiografija. Najkvalitetnija promišljanja odnose se na dvadesete godine, koje je Keršovani doživljavao kao angažirani publicist i novinar. Tridesete godine on je, kao što je poznato, u cjelini proveo na robiji, pa su njegovi izvori saznavanja bitno suženi, premda se to očituje samo posredno, u sudovima, koji su nešto više trenutačno-politički usmjereni. Usprkos tome začuđuje i zadivljuje količina informacija koje Keršovani posjeduje i sustavno izlaže. Vrijedne su upozorenja analize i zaključci o držanju ukupnih socijalnih snaga dramatične 1918—1919. godine i značenje te povijesne prekretnice za Hrvatsku. On je oslobođen tereta učesništva i stoga s distancom i kritički razmatra razloge osekeprvoga revolucionarnog vala. Ne mislim reći da je Keršovani sam formulirao ocjene iz povijesti Partije, jer je takvo preispitivanje i odatle nastale pouke bilo jedna od bitnih djelatnosti Partije na idejnom planu, ali je Keršovanijeva zasluga što je ta povijest interpretirana kao neodvojivi nacionalne povijesti. Time je tumačenje komunističkog pokreta doista dobilo na uvjerljivosti i izvornosti, kvalitete koje su o toj temi često nedostajale partijskoj publicistici opterećenoj »ljevom frazeologijom«. Ovo poglavlje nema kao prethodno čvrste sudove, jer je najčešće riječ o fiksiranju tendencija. Veliku pažnju Keršovani posvećuje uočavanju daljnjeg strukturiranja nacionalne svijesti, odnosno idejno-političkom organiziranju HRSS-a (HSS-a). Valja upozoriti da se u tekstu pod terminom »jugoslovenstvo« razumijeva isključivo integralna nacionalna koncepcija, kako je to tada bilo uobičajeno. Keršovani je, kao i Partija, donekle impresioniran političkom ekspanzijom HSS-a koja tada još nije otvoreno pokazivala sve svoje slabosti — a koje će se otkriti vrlo brzo. Iako je Keršovani pošao od Cesarčevih lucidnih analiza Stjepana Radića, ipak ublažava njegove oštre formulacije. Uostalom, i pretežan dio intelektualne ljevice, pa i partijska štampa nakon Radićeve smrti nisu nastupali otvoreno protiv svojevrzne radićevske mitologije. Složen odnos KP i HSS eksplicitno se očituje, i to najčešće u nizu ocjena stranke, bolje rečeno u autokritici same Partije, u traženju puta i načina djelovanja u situaciji kojom — kakim se činilo — HSS nedvojbeno dominira. Povjerenje u vlastite snage bila je bitna pretpostavka prevladavanja tendencija tzv. »prirepaštva«. Keršovani na nekoliko mjesta izričito osuđuje »prirepaštvo«, ali je ponešto od tog fenomena i u Tezama prisutno. Tako Keršovani nije u svojim analizama uzeo u obzir stanovite zakonitosti koje je nosio gotovo svaki »seljački« pokret u Evropi između dva rata, a koji su svi, čak i ondje

gdje nacionalno pitanje nije postojalo, usprkos komunistima, ipak na kraju uplovili u građanske političke stranke zadržavši od prvotnih »seljačkih« zahtjeva samo frazeologiju. Dosta od te pseudoprirode seljačkog pokreta nije promaklo Keršovaniju, naročito u analizi socijalne strukture njenih pripadnika. Čini se da je ublažavanje zaključaka, koji se inače iz njegove analize sami nameću, više stav trenutne političke taktike, nego nedostatak kritičnosti. Keršovani ipak u osnovi pravilno ocjenjuje mogući prostor djelovanja Komunističke partije. Osobitu pažnju posvećuje pojavi gotovo toatalne politizacije kulture: nestajanju jugoslavenske integralne koncepcije, fenomenu hrvatskog okupljanja, funkciji marksizma i ekspanziji narodnjaštva — kako naziva ideologiju HSS-a. Zanimljiva su razmatranja značajki i dosega marksističke misli u hrvatskoj kulturi. On je prvi, i za dugo gotovo jedini, ocijenio *Plamen* kao »najhrvatskiji« list svog vremena, a također su mu ispravne i ocjene *Književne republike*, smatrajući Krležu »najvećim hrvatskim i našim proleterskim« piscem, čije su zasluge za plodonosan prodor socijalističke ideje u nas nedvojbeno goleme. Keršovani ipak ima neke objeckcije. On drži da »niz Krležinih feljtona i eseja tih godina znači pokušaj kritičkog, iako malo suviše negatorskog revidiranja hrvatske kulturne tradicije. Premda je tu Krleža dao niz neobično točnih i finih upozorenja i konstatacija njegov je kriterij bio suviše nehistorijski i zato njegove ocjene ne mogu biti smatrane definitivnima« (str. 144). Zanimljiva je i ocjena Cesarčeva stvaralaštva koja se razlikuje od apoletike kojom je Cesarac tada tumačen u partijskim krugovima. Keršovani razmatra izvore i značenje tzv. »socijalne literature«. To je nastup »mladih«, nove generacije marksista koja je dozrela u stvarnosti monarhističke Jugoslavije i ilegalnosti Komunističke partije, a uklopila se u tokove lijeve socijalne kritike kao svjetskog fenomena. Smatra da su »mladi« nastupili vrlo samosvjesno, s mnogo revolucionarnog optimizma, ali i s dosta površnosti i fraziranja. No taj je nalet pribavio marksizmu, za neko vrijeme, hegemoniju u kulturnom životu Hrvatske. Zapravo, Keršovani drži da se ta ocjena odnosi na prvu polovicu tridesetih godina. Nakon toga, pa sve do trenutka kojim se Teze završavaju, marksizam je potisnula plima »narodnjaštva«. O sukobu nosilaca »socijalne literature« i Krleže, Keršovani piše kako su obje strane tek djelomično u pravu, no čini se ipak da težom greškom drži to što Krleža ne uzima u obzir političko značenje »socijalne literature« u doba najgrublje reakcije režima. Također smatra da se taj sukob ne može interpretirati kao sukob s Partijom (str. 147). U posljednjoj fazi (1935—1938) Krleža je ocijenjen kao »najjači i najplodniji hrvatski lijevi književnik«, ali ipak dalje od »socijalističkog realizma« nego u svojem dotadašnjem stvaralaštvu.

Keršovani pridaje veliko značenje fenomenu »narodnjaštva« tj. idejno-političkom utjecaju HSS-a u kulturi, koji drži u toj fazi dominantnim. Ispravno razlikuje demokratske tendencije od onih simuliranih političkim pragmatizmom, istodobno utvrđujući da takvo simuliranje od strane klerikalaca, krupne buržoazije i njima pripadajuće inteligencije sve više zamućuje idejne izvore pokreta u cjelini. Tako se »narodnjaštvo« sve više pretvara u sastavni dio borbe protiv radničke klase i marksističke ideje. U tom procjepu između »narodnjaštva«, s jedne, i krajnje desnice s druge

strane, Keršovani ocjenjuje da je marksizam gurnut u defenzivu ali da nastavlja s borbom za napredne hrvatske kulturne i političke tendencije, primjerice za Starčevića, Radića itd. (str. 148).

Držim da bi odnos prema tradiciji kod Keršovanija vrijedilo osmotriti s više pažnje. Ovom prilikom ograničavam se na to da podsjetim kako se u brojnim njegovim tekstovima očituje afirmativan odnos prema tradiciji i širokom krugu suvremenih stvaralaca, bez netrpeljivosti koju je iskazivala prva naša generacija intelektualaca-komunista. Ta se Keršovanijeva značajka obično prešućuje, interpretirajući ga kao »partijskog dogmatika« zbog tzv. spora na ljevici, iako se puni smisao spora nalazi izvan sfere umjetnosti.

Završne rečenice u tezama uistinu su političke parole na liniji Narodne fronte. To je poziv na udruživanje sa svima kojima je stalo »do obrane velikih kulturnih tekovina hrvatskog naroda pa i čitavog čovječanstva. Ali ta će borba samo onda biti uspješno dovedena do kraja ako se dosljedno nastavi borba za potiskivanje svih buržoaskih pa i narodnjačkih ideologija, ako se ostvari idejna, teoretska hegemonija marksizma. Ona će nužno pratiti postepeni prelaz političke hegemonije u hrvatskom nacionalnom pokretu u ruke proletarijata pod vodstvom njegove avangarde, Komunističke stranke Hrvatske« (str. 152).

Keršovani je u tekstu implicitno izrazio uvjerenje da hrvatskom i jugoslavenskom društvu predstoji dovršavanje buržoaske demokratske revolucije. To bi bile one ocjene koje su izvirale iz doista prisutnih političkih tendencija, ali koje su se na kraju očitovale kao još jedna nedosljednost buržoazije, na što je i sam trajno upozoravao. Ali iz toga shvaćanja proizlazilo je da se treba ponajprije boriti za idejnu hegemoniju marksizma. I tu bi trebalo tražiti smisao Keršovanijeve Povijesti Hrvata. Ukoliko u tom i nije dosegao dignitet znanosti, nije se ni spustio do efemernog ideologiziranja ni do dvosmislenosti u politici. Ako ne uđe u historiografiju, može joj dati plodnosne poticaje.